

**NİDÂÎ ve KIRIM TARİHİ HAKKINDA YENİ BİR
ESERİ: NUSRET-İ GAZÂ-YI SÂHİB GERÂY HÂN,
HİKÂYET-İ BOĞDAN**

Fatma Meliha ŞEN*

ÖZ

Kırım Hanlığı'nın tarihi ile ilgili, özellikle XVI. yüzyılda yazılmış son derece az kaynak mevcuttur. Bunlardan biri Kırım hanlarından Sahib Geray'ın (hanlığı 1532-1551) yakınında bulunmuş Remmal Hoca Nidâî'nin (1509?-1567?) *Târih-i Sâhib Gerây Han* isimli eseridir. Bu kitap *Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551* ismiyle, Özalp Gökbilgin tarafından iki defa yayımlanmıştır (Ankara: 1973; İstanbul: 2000). Bu makalede, aynı yazarın daha önce bilinmeyen, üçü Sahib Geray Han dönemindeki olayları anlatan, toplam beş bölümden meydana gelen bir kitabını tanıtacağız. Önce Nidâî hakkında genel biyografik bilgi verilecek, sonra eserin birinci bölümü *Gazâ-yı Sâhib Gerây Han, Hikâyet-i Boğdan* edebî ve tarihî yönleriyle incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Kırım Tarihi, Klâsik Türk Edebiyatı, Mesnevi, XVI. yüzyıl, Remmal Hoca/Hekim Nidâî

---

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, fmsen@istanbul.edu.tr

**NIDÂÎ AND HIS NEW BOOK ON THE HISTORY
OF CRIMEA: NUSRAT-I GAZÂ-YI SÂHIB GERÂ-Y
KHAN, HIKÂYET-I BOGDAN**

ABSTRACT

There are very limited primary sources on the history of the Khanate of Crimea in the 16th century. One of these sources was written by Nidâî or Remmâl Khodja (1508?/ 1567?) who was very close to Sahib Geray Khan (reigned 1532-1551), *Târih-i Sâhib Geray Khan*. This book was printed two times: *Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551*/Ankara: 1973; İstanbul: 2000) by Özalp Gökbilgin. This paper is about another book of the same auther on the same subject. This book is written in verse (mathnawi form) and has five parts, three of them about Sahib Geray Khan's time. Firstly biographical information of the auther is going to be given then the first part of the book, namely *Gazâ-yı Sâhib Gerây Khan, Hikâyet-i Boğdan* is going to be reviewed historically and literally.

Key Words: History of Crimea, Classical Turkish Literature, Mathnawi, 16th century, Remmal Hodja/Physician Nidâî.

Giriş

Orta Asya'dan Avrupa'nın doğusuna ve ortalarına Hunlar ile başlayan Türk akınları daha sonraki asırlarda Avarlar, Bulgarlar, aslen Türk olmayan Macarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Başkurtlar ile devam etti.¹ Kıpçaklar (Kumanlar) XI. yüzyılın başlarında İdil Nehri'nin batısına geçtiler. Burada yaşayan Oğuzlar Kıpçakların etkisiyle batıya göç etmek zorunda kaldı. Bölgeye yerleşen ve Rus Prenslikleri ile komşu olan Kıpçaklar, 1061'den itibaren hâkim unsur oldular ve Bizans topraklarına da çeşitli akınlar yaptılar.² Zaman içinde Kıpçakların etkisi artmış hâkim oldukları bölge İslam kaynaklarında “Deşt-i Kıpçak” (Kıpçak Bozkır) ismiyle anılmıştır.³ Geniş alana yayılan Kıpçaklar siyasi birlik kuramadılar ve Cengiz Han'ın torunu Cuci Han'ın oğlu Batu Han'ın Altın Orda (Altın Ordu) devletini kurmasıyla (1241) da daha batıya göç ettiler.⁴

Deşt-i Kıpçak'ın güneyinde bulunan⁵ ve Ortaçağ boyunca çeşitli halklar tarafından adeta elekten geçirilerek yağma akınlarına maruz kalan⁶ Kırım Yarımadası⁷ da Altın Orda Devleti'nin bir parçası idi. Yarımada, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda'da taht kavgaları başlayınca yalnızca rakip bey ve hanların değil aynı zamanda şiddetlenen iç rekabet ve

¹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1981, s. 154-156.

² Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekkaya, Özcan Tabaklar, *Tarihî Türk Lehçeleri, Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, Kesit, İstanbul 2010, s. 213-214. Bizanslıların Kıpçaklar ile ilişkisi için bkz. István Vásáry, *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, (Çev. Ali Cevat Koyuncu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

³ Genel olarak bu alan Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgesidir. Mustafa Argunşah vd. *a. g. e.*, s. 214. Başka bir ifadeyle Deşt-i Kıpçak, Özi (Dinyeper) nehrinden başlayarak, İdil'in (Volga) doğusuna kadar uzanan geniş alandır. A. YU. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 3.

⁴ Mehmet Saray, “Altın Orda Hanlığı”, *TDVİA*, c. 2, İstanbul 1989, s. 539.

⁵ Altın Orda devrinde Kırım'ı ziyaret etmiş olan İbn Batuta, *Seyahatname*'sinde Kefe şehrinde bahseder: “İndiğimiz yer büyük bir ülkenin limanıdır. Burası Deşt-i Kafcağ (: Deşt-i Kıpçak) diye bilinir.” Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 310.

⁶ Joseph Von Hammer, *Kırım Hanlığı Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 27.

⁷ Kırım batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden ise Azak (Azav) denizi ile sarmıştır. Kuzeyden anakaraya sadece 30 km uzunluğu 9 km genişliği olan Orkapı ile bağlanır. Orkapı'nın varlığı aslında adaya benzeyen Kırım'ı yarımada hâline getirir. Güvenlik için buraya kazılan hendeklerin deniz suyu ile doldurulması neticesinde doğal güvenlik sistemi oluşturulmuştur. Kırım Tatarları Kırım'a “Yeşil Ada” derler. Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları, Dünü-Bugünü-Yarını*, Baha Matbaası, İstanbul 1980, s. 19.

savaşlardan kaçan kabilelerin de sığınağı olmuştur.⁸ Altın Orda hanı Toktamış'ın (1379-1396) Timur'la yaptığı savaşlarda (önce 1391, sonra 1395) yenilmesi devleti zayıflatmış ve parçalanmasına yol açmıştır.⁹ Kırım Hanlığı, Kazan ve Astrahan gibi Altın Orda'nın zayıflamasından sonra ortaya çıkan hanlıklardan biridir. Aslında ilk olarak Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur soyundan gelen Baş-Timur'u zikretmek gerekir. Çünkü atalarının yurtluğu olan Kırım'da sikkeye kendi adını yazdırmış ve ayrı bir hanlık kurmayı başarmıştır. Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusu olarak Hacı Geray kabul edilir ve onun adına basılan en eski para 845 (1441-42) tarihli'dir.¹⁰ Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesi Mengli Geray dönemine rastlar. Taht mücadelesi yüzünden İstanbul'a gelmiş olan Mengli Geray, zamanın padişahı Fatih Sultan Mehmed tarafından desteklenmiş, kendisi han ilan edilerek tuğ ve sancak verilmiş, Kırım'a gönderilmiştir (1477 sonu).¹¹

Osmanlı nüfuzu altındaki Kırım Hanları iç işlerinde bağımsız olup hutbelerde önce Osmanlı padişahları, sonra hanların isimleri zikredilirdi. Hanlar kendi adlarına para bastırabiliyordu. Hanlığın merkezi Bahçesaray¹² şehriydi ve divanlarına "Han görünüşü" adı verilirdi. Hanların göreve getirilmeleri Mirzaların yetkisindeydi fakat XVII. yüzyıldan itibaren tayin ve aziller doğrudan Osmanlı Devleti tarafından yapılmıştır.¹³ Kırım Hanlığı 1783'te Rusya ordusunun Kırım'ı işgaliyle tarihe karıştı ve toprakları ilhak edildi.¹⁴

Nidâî'nin Hayatı ve Eserleri

Kanunî Sultan Süleyman (salt. 1520-1566) ve oğlu II. Selim'in (salt. 1566-1574) saltanatları sırasında yaşadığı bilinen Nidâî hakkında şüara tezkireleri ve devrin kaynaklarında kayıt yoktur.¹⁵ Onun hayatı hakkındaki

⁸ Halil İncancık, "Kırım Hanlığı", *TDVİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 450.

⁹ Mehmet Saray, *a. y.*

¹⁰ Halil İncancık, *a. g. m.*, s. 451.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 132.

¹² Bahçesaray'daki saray için bkz. Nicole Kañçal-Ferrari, *Kırım'dan Kalan Miras, Hansaray*, Klasik, İstanbul 2005.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 421.

¹⁴ İşgalden sonraki Kırım ve Kırım Tatarları için bkz. Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010; Hakan Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁵ Sadece *Latîfi Tezkiresi*'nde II. Bayezid şairlerinden Likâyî hakkında Nidâî'nin bir kıtasına yer verilir. Fakat şair hakkında hiç bilgi yoktur.

biyografik çalışmalara daha sonra yazılmış araştırma ve incelemelerde yer verilir.¹⁶ Bu bilgilerin kaynağı da büyük ölçüde Nidâî'nin kendi eserleridir.

Müellifin asıl adı Şaban, mahlası Nidâî'dir. Ayrıca Ankaralı olduğu için Ankaravî, Mevlevî meşrep olduğundan Derviş Nidâî, hekimliği sebebiyle Hekim Nidâî diye anılır.¹⁷ Kırım'da Remmal Hoca diye bilinir. 915 (1509)'te doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁸ Kendi ifadesine göre babası aslen Kudüs'lüdür, Ankara'ya yerleşmiş ve beş çocuğu olmuştur.¹⁹ Nidâî bunların en küçüğüdür. "Âlemi ibret gözüyle" seyretmek amacıyla seyahat etmeyi tercih eder ve yolu Kırım'a düşer. Sahib Geray Han'a hoca olur.²⁰

Kırım'dan tam olarak ne zaman ayrıldığı belli değildir fakat Fasih Ahmed Dede'nin (ölm. 1111/1699) rivayetine göre Nidâî, Bağdat'a şair Fuzuli'nin (ölm. 963/1556) taun hastalığını tedavi etmeye gitmiştir.²¹ Fakat geç kalmış olmalıdır, çünkü Fuzuli aynı yıl vefat eder.

---

*Senün gibi diyeydüm şi'ri ben de
Meze olup ele şöhret bulurdu
Eger evsâfım divâna yazsam
Geyik destânı ol vaktün olurdu*

Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1996, s. 59. XVII. asırda yaşamış mutasavvıf şair Abdullah Nidâî (ölm. 1074/1663) (bkz. Azmi Bilgin, "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVII, 1994-1997, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997, s. 61-71.) ve Yekçeşm Mehmed Türâbî (ölm. 1131/ 1717) dışında Nidâî mahlasını kullanan şair olmadığı için bu şiirin bizim bahsettiğimiz Nidâî'ye ait olma ihtimali yüksektir.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III. Cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul 1343, s. 239; Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabipler*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 104-117; Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, İnceleme ve Dipnotlarını Yazan ve Yeni Harflerle Sadeleştiren İlter Uzel, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, s. 205.

¹⁷ Ümran Ay, Nidâî, *Dürr-i Manzûm, İnceleme, Karşılatırmalı Metin*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000, s. 8.

¹⁸ Sadettin Özçelik, "Nidâî", *TDVİA*, C. 33, s. 77.

¹⁹ Bazı nüshalarda kardeş sayısı dört olarak kaydedilir. Sadettin Özçelik, *Nidâî Menâfi'ü'n-Nâs, Dil Özellikleri- Metin- Söz Dizimi*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1990, s. 6. Behçet Kurdoğlu Nidâî'nin kardeş sayısının iki eserinde farklı kaydedildiğini yazar; Menâfiü'n-Nâs'ta dört, Esrar-ı Genc-i Ma'nâ'da beş kardeş olduğu zikredilir. *Şair Tabipler*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 104.

²⁰ Meserret Diriöz, "Şaban Nidâî", *Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi ve Ankara'lı Şair Hekim Nidâî Kongresi*, 14 Mart 1990 Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın no. 9, s. 41-44.

²¹ Ümran Ay, *a. g. e.*, s. 14; Agâh Sırrı Levend, "Bakü'de Fuzuli'yi Anarken", *Türk Dili*, C. VIII, 1 Mart 1959, S. 90, s. 293-294.

Nidâî'nin Sultan II. Selim'in şehzadeligi sırasında bulunduğu Konya'ya gittiği, onun hizmetinde bulunduğu ve bu sırada Mevlevi tarikatine intisap ettiği kendisinden bahseden bütün kaynaklarda tekrar edilir.²² Şehzade'nin tahta çıkmasıyla (1566) Nidâî de İstanbul'a gelmiş saray hekimleri arasında yerini almıştır.²³

Nidâî ile ilgili bilinen son kayıt *Dürr-i Manzûm* adlı eserinin II. Selim'e sunulduğu yıl olan 1567'dir. Daha sonraki yıllara ait bilgi bulunmadığından Nidâî'nin bu tarihte ya da daha sonra²⁴ İstanbul'da²⁵ vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Nidâî üzerinde yapılan çalışmalar daha çok onun tabipliği ve tıbbî eserleri hakkındadır. Biyografisini yazan bütün araştırmacılar, onun Kırım'da bulunduğunu ve Kırım Hanı'na yakınlığını kaydederler,²⁶ fakat biri²⁷ dışında, onun Kırım Hanı Sahib Geray için yazdığı tarihten bahsetmezler. "*Târih-i Sâhib Gerây Hân*" isimli eserinin iki baskısında da, tabipliğinden ve tıbbî eserlerinden söz edilmez. Nidâî'nin Kırım hanı tarafından elçi olarak İstanbul'a gönderildiği sırada, düşmanlarının yokluğundan istifade edip Sahib Geray'ı etkiledikleri ve dönüşte zindana atılmasına yol açtıkları bilinmektedir.²⁸ Sahib Geray'ın 1551'de öldürülmesi sebebiyle, Nidâî'nin aynı yıl hapisten çıkıp Kırım'dan ayrılmış olabileceği ileri sürülür.²⁹ Aslında Nidâî, "*Târih-i Sâhib Gerây Hân*"da Han'ın ölümünü, cenaze merasimini, ayrıntılarıyla anlatır. Ayrıca bu kitabı Sahib Geray'ın ölümünden iki sene sonra bitirmiştir.³⁰ Nidâî'nin değişik konularda yazdığı çok sayıda eserinin ayrıntılı incelemesi, onun hayatı hakkında yeni bilgilere ulaşmamızı mümkün hâle getirecektir.

²² Bursalı Mehmed Tâhir, *a. g. e.*, s. 239.

²³ Bazı kaynaklar onun hekimbaşı olduğunu ileri sürse de hekimbaşılar listesinde adına rastlanmaz. Bu karışıklığın sebebi muhtemelen *Rebiü's-Selâme* isimli eserinde adını "Kaysûnîzâde Nidâî" olarak kaydetmesi (Sadettin Özçelik, a. y.) ya da Hekimbaşı Kaysûnîzâde'nin Arapça bir eserini tercüme etmiş olmasıdır. (Ümran Ay, a. y.) Kaysûnîzâde için bkz. Ahmet Özel, Kaysûnîzâde Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kûsûnî el-Mısırî (ö. 975/1568) *TDVİA*, c 25, s. 105-107.

²⁴ Meserret Diriöz, *a. g. m.*, s. 46.

²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *a. y.*

²⁶ Meserret Diriöz, *a. g. e.*, s. 43; Ümran Ay, *a. g. e.* 9; Sadettin Özçelik, *a. g. e.* 77.

²⁷ Müjdat Uluçam, "Nidâî", *Osmanlılar*, YKY, İstanbul 1999, s. 365-366.

²⁸ Meserret Diriöz, *a. g. e.*, s. 44; Ümran Ay, *a. y.*

²⁹ Meserret Diriöz, *a. g. e.*, s. 45.

³⁰ Bkz. 2. *Târih-i Sâhib Gerây Hân*

Eserleri:

1. *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*

Nidâî'nin on bölümden meydana gelen, 3913 beyitlik didaktik, tasavvufî eseridir.³¹ Bütün kaynaklarda eserin adı *Esrâr-ı Genc-i Manâ* olarak kaydedilir. Çünkü Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki tek nüshasının (no. 2270) 1^b yaprağında kitabın ismi bu şekilde kaydedilmiştir. Fakat şair metinde iki ayrı beyitte kitabın isminin "*Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*" olduğunu açıkça yazar.³² Kendi ifadesiyle şair, âleme ibretle baktığı bir sırada, her nesnede Allah'ın zuhur ettiğini basiret gözüyle görerek, O'nu anmak ister ve bu niyetle uyuyup müjdeli haber bekler. Rüyasında bir "*aziz*"in eline bir kitap vermesi üzerine uyanıp dualar ederek eseri yazmaya başlar. Kendisine ne ilham edilmişse onu yazmıştır.³³ Kitap on bapıdır, her bapta üç hikâye bulunur. Başta yazının bilgi kaynağı oluşu sebebiyle harflerden ve hikmetlerinden söz edilir. Yirmi dokuz harf sırasıyla zikredilerek bunlarla başlayan kelimelerden birer örnek verilir. Müellif eserinde aynı harfler gibi yirmi dokuz hikâye bulunduğunu kaydeder. Aslında her bölümde üçer tane bulunduğu eserde otuz hikâye vardır. Nidâî bu durumu şöyle açıklar: Kitapta surette otuz hikâye vardır. Fakat birinci hikâye "*Mevlid-i Nebî*", sonuncusu "*Miraç*" üzerine olduğundan aslında bunlar tek sayılır.³⁴

Kitabın tertibi Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'sini³⁵ hatırlatır. Birinci bölümde Mevlid-i Nebî, Ruh-ı Nebî, on sekiz bin âlemin vasfı, akıl, anasır-ı erbaa hakkında bilgi verildikten sonra *gayb-ı rical* (=kutb, üçler, yediler, havasü'l-hams, yediler, kırklar, üç yüzler ve Hızır a. s.) geniş olarak anlatılır. İkinci bölümden itibaren, bölümün başlığı olan sayı ile konusu arasında bağlantı kurulur. Mesela ikinci bölümde ikiliklerden, padişah ile vezir; dördüncü bölümde anasır-ı erbaa'dan; yedinci bölümde, yedi kat gökten ve katlardaki seyyarelerden; onuncu ve son bölümde Miraç'ta Hz. Peygamber'in katettiği on menzilden bahsedilir. Her bir konuyu ele

³¹ Şair kitabın sonunda (b. 3766) eserin dört bin beyit olduğunu ifade eder. Elde tek nüsha bulunduğundan, beyit sayısını başka bir kaynaktan kontrol edilmesi mümkün değildir. Ankaralı Hekim Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî, İnceleme-Metin*, haz. Nuran Öztürk, Karahan Kitabevi, Adana 2011, s. 353.

³² *Didî 'akl ü cân dil buña böyle nâm/ Budur Genc-i Esrâr-ı Ma'nî benâm* (b. 3799) *O câmi' gibi bir binâ eyledüm/Adın Genc-i Esrâr-ı Ma'nî didüm* (b. 3887) *Nidâî, a. g. e., s. 355, 360.*

³³ *Nidâî, a. g. e., s. 137 vd.*

³⁴ *A. e., s. 329.*

³⁵ Bkz. Âşık Paşa, *Garib-nâme* (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma), (Haz. Kemal Yavuz), 2 Cilt., Türk Dil Kurumu, İstanbul 2000.

alınırken, beyit sayıları ile bap numarası arasında da aynı şekilde uygunluk olmasına dikkat edilmiştir. Baplarda önce hikâyeler anlatılır daha sonra “*temsil-i hikâyet*” başlığıyla semboller açıklanır. Mesela, üçüncü bapta “*veled-i sâlis*” hikâyesindeki “*veled*”lerin, aslında cism, nefis ve cân oldukları açıklanmıştır.

Nidâî eserini “müşteri” kelimesinin ebced karşığı olan 950³⁶ (1543 M.) tarihinde, Kırım’da Kırk Yer’de³⁷ yazmıştır:

*Togup şehri-i Kırk Yirde işbu veled
Gönüllerde dutdı vatan iy hured*

*O Kırk Yir didigüm eyâ hüsn-i mâh
Kırım Hanlarına olur tahtgâh*³⁸

2. *Târih-i Sâhib Gerây Hân*

Nidâî’nin Kırım hanlarından Sahib Geray zamanını anlattığı eserdir. 1532’den 1551’e kadar olan olayları, bizzat şahit olarak kaleme almıştır. Mensur bir eserdir ancak metin aralarında kısa manzumelere de yer verilir.

Târih-i Sâhib Gerây Hân, Özalp Gökbilgin tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış (Paris Üniversitesi, 1966) ve iki defa da yayımlanmıştır.³⁹

Kitap Nidâî’nin Sahib Geray Han övgüsü ile başlar. Sonra müellifin Sahib Geray’ı gördüğü ilk gün ayrıntılarıyla anlatılır. O gün, Kanuni Sultan Süleyman’ın alayını seyretmek için toplanmış kalabalığa karışan Nidâî

³⁶ Nidâî, *a. g. e.* s. 353.

³⁷ Kırım’da, dağ tepesinde kurulduğu için korunaklı olan Kırk Yer XV. asrın ikinci yarısı ve XVI. asrın başında Hanların başkenti ve ana sığınakları olduğundan darbhane de burada bulunuyordu. Sahib Geray Han’ın sikkeleri burada basılmıştır. Nicole Kançal-Ferrari, *a. g. e.*, s. 42-44.

³⁸ Nidâî, *a. g. e.*, s. 355.

³⁹ Özalp Gökbilgin kitabı hazırlarken eserin Paris’te (Bibliothèque Nationale, Department des Manuscrits Supplement Turc 164) bulunan bir nüshasını esas almıştır. Ayrıca metni bilinen ikinci nüshası (St. Petersburg Üniversitesi, Doğu El Yazmaları Bölümü, no. 488) ile karşılaştırmıştır. Eser giriş kısmı Fransızca, transkripsiyonlu orijinal metin ve metnin Fransızca tercümesi olmak üzere üç bölüm hâlinde yayımlanmıştır: *Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551, Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire*, I. bs. Baylan Matbaası, Ankara 1973, Atatürk Üniversitesi Yayınları no. 212, Edebiyat Fakültesi no. 45, Araştırma no. 37. İkinci baskıda bazı eklemeler yapılmıştır. Giriş kısmı Safiye İmre Menger tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiş, ve metin günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Ayrıca Paris ve St. Petersburg nüshalarının birer kopyaları da ikinci cilt olarak basılmıştır: *Tarih-i Sahip Giray Han*, 2 cilt, İstanbul 2000.

yanındakilere padişahın yanındaki gencin⁴⁰ kim olduğunu sormuş ve Cengiz Han soyundan, Kazan vilayetinden feragat edip hac bahanesiyle İstanbul'a gelen Sahib Geray olduğunu öğrenmiştir. Nidâî, eserinde Sahib Geray'ın han olmasını, İstanbul'dan yola çıkmasını, ölümüne kadar geçen olayları anlatır. Han'ın öldürülmesinden sonra (958/1551) kızı Nuri Sultan Hânî'nin isteği ile kitabı yazmaya başlamıştır. Kitap 960⁴¹ (1552-1553)'da tamamlanmıştır. Nidâî'nin bu tarihte Kırım'da bulunduğunu tahmin edebiliriz.

3. *Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân: Hikâyet-i Boğdan*

Eser aşağıda etraflıca incelenecektir.

4. *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*

Tunus kıyılarında bulunan Cerbe adasının, İspanya yönetimindeki hıristiyan donanması tarafından işgal edilmesi (14 Cemâziyelâhir 967/12 Mart 1560) ve Piyale Paşa (ö. 985 H./ 1578 M.) kumandasındaki Osmanlı donanmasının iki ay süren kuşatma sonucunda fethi⁴² üzerine yazılmış olan *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*⁴³ manzum bir eserdir.⁴⁴ Kaynaklara göre iki nüshası mevcuttur.⁴⁵ Fethin gerçekleştiği tarih olan 967 (M. 1560)'de yazılmıştır.⁴⁶

5. *Menâfiü'n-Nâs*

Nidâî'nin en tanınmış eseri *Menâfiü'n-Nâs*'tır. Kaysûnîzâde'nin adı bilinmeyen Arapça bir eserinin Türkçe tercümesidir.⁴⁷ Muhtevâ bakımından benzediği için yine bir tıp kitabı olan *Dürr-i Manzum* ile çok karıştırılır. 47

⁴⁰ “bir civan, cemâli şems-i tâbân, yüzün görenler olur hayrân, otuz yaşında, devlet tacı başında, alı al, kızıl kızıl olmuş, libâsının mecmu'ı Tatârî, mürdeler ihyâ kılur güftârı..”, Özalp Gökbilgin, *a. g. e.*, s. 19.

⁴¹ Özalp Gökbilgin, *a. g. e.*, s. 147.

⁴² İdris Bostan, “Piyâle Paşa”, *TDVİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 296.

⁴³ Ümran Ay, “Bir Deniz Savaşımızın Manzum Hikayesi: Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe” 2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 1,-4 Kasım 2013, Turgut Reis – Bodrum.

⁴⁴ E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, Vol. III, London 1904, s. 160.

⁴⁵ British Museum, Add. 23984 (Rieu, CTM, 178) ve (belki) Milano Ambros. Küt. No. 244. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, s. 74. British Museum nüshasının Nidâî'nin Fetihnâmesi olduğu kesindir. Fakat Milano nüshasının kaydına bahsedilen kütüphanenin kataloğunda rastlanmamıştır.

⁴⁶ *Tokuz yüz yetmişüñ üçüni ketm it / Bu fethüñ târihin anuñla hatm it*

Agah Sırrı Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1956, s. 78.

⁴⁷ Ümran Ay, *a. g. e.*, s. 19.

beyitlik bir manzume ile başlar, burada kitabın ismi ve II. Selim'e takdim edildiği zikredilir. Kitap insan vücudu ve yaratılması bahsiyle başlar, dört mevsimde yenmesi gereken yemekler, anasır-ı erbaa, organların ne işe yaradığı, insan tipleri ve vücut yapılarının sınıflandırılması, nabız ilmi, idrar ve hastalıkları, vücut bölümleri ile organları hakkında bilgi verilerek hastalıklar ve tedavileri üzerinde durulur. Daha sonra kadın hastalıkları, yiyecekler, ilaç terkipleri, bağımlılık veren maddelerden bahsedilen bölümler gelir. Sonuncu ve altmışıncı bapta kitabın yazılış sebebi açıklanır ve manzum bir vasiyetname ile eser sona erer. Nidâî bu son kısımda hekimlik ve hekimlik ahlâkı gibi tıbbî meseleler ve tavsiyelere yer verir.⁴⁸ Kütüphanelerde çok sayıda nüshasının bulunması çok okunan ve kopya edilen bir kitap olduğunun delilidir.⁴⁹ *Menâfîü'n-nâs* üzerine tez çalışmaları yapılmıştır.⁵⁰

6. *Dürr-i Manzûm*

Nidâî'nin *Menâfîü'n-Nâs* isimli eserinin muhtasarıdır. *Keyf-i Kitâb-ı Nidâî*,⁵¹ *ed-Dürrü'l-Manzûm fi't-Tıb, Risâle-i Kaysûnizâde, Manzume fi't-Tıb, Menâfî'ü'n-Nâs* (manzum) gibi farklı adlarla da anılır. 975/1567'de tamamlanmış⁵² ve II. Selim'e takdim edilmiştir. Mesnevi nazım şekliyle aruzun “fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır ve 721 beyittir. Dili, eğitilmiş olmayan kişilerin de okuyup anlayabilmesi amacıyla yazıldığından, son derece sadedir. Bir mukaddime, dört bap ve bir hâtimeden meydana gelir. Birinci bapta insanın eşref-i mahlukat olmasından, anasır-ı erbaa'dan bahsedilir. İkinci bölümde, kitabın esas konusunu teşkil eden hastalıklar bahsi başlar. Nidâî bunların tamamını pîrinden tecrübe ettiğini de ifade eder. Üçüncü bapta meyveler, çiçekler ve şerbetlerinin hazırlanması, kullanıldıkları hastalıklar, hükema helvası, müşhil şerbeti gibi konulara yer verilir. Son bölüm ise tiryak bahsine ayrılmıştır. Tiryak terkiplerinin

⁴⁸ Sadettin Özçelik, *Nidâî, Menâfî'ü'n-Nâs*, s. 10-13.

⁴⁹ 206 adet. Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi, (History of the Literature of Medical Sciences During the Ottoman Period), (Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, Veysel Bulut), C. 1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2008, s. 162-173.

⁵⁰ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*; Hatice Özcan, *Kaysûnizâde Nidâî Muhammed Çelebi el-Ankaravî'nin Menâfî'ü'n-Nâs Adlı Eseri (57a-99b) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; Perihan Ölker, Bekir Direkçi, “Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâî”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2009, s. 296.

⁵¹ Eserin bir nüshası için bkz. Perihan Ölker, Bekir Direkçi, *a. g. e.*, s. 295-305.

⁵² Ümran Ay, *a. g. e.*, s. 20.

anlatılmasından sonra hatime ile kitap son bulur.⁵³ Çok sayıda nüshası mevcuttur.⁵⁴ Eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁵⁵

7. *Rebiü's-Selâme*

Bir mukaddime, yedi bab ve bir hatimeden meydana gelen Rebiü's-Selâme veba ve bu hastalıktan korunma yolları hakkındadır.⁵⁶ İlk beş buçuk sayfası manzum olan eser II. Selim adına yazılmıştır. Kitabı yazma sebebini açıklarken Nidâî, bir bahar günü arkadaşlarıyla gezmeye çıktığını, fakat havanın sanki yaz günüymüş gibi sıkıntılı olmasından dolayı veba ve koleranın şehrin her tarafına yayıldığına şahit olduklarını, bu hastalık ile ilgili bir risale yazılması gerektiğini konuşup nihayetinde arkadaşlarının da teşvikiyle eseri kaleme aldığını anlatır.⁵⁷ Yazar vebanın ilkbaharda ve rutubetli zamanda yayılan bir hastalık olduğundan ve kitabın dördüncü babını da ilkbaharda tamamlandığından kitaba Rebiü's-Selâme ismini verdiğini ifade eder.⁵⁸ Eserin iki nüshası mevcuttur.⁵⁹

Nidâî'nin yazdığı tıp kitaplarının sayısı, onun olduğu kaydedilen ya da ona atfedilen eserlerin tamamının metinlerinin karşılaştırılması ile tespit edilebilir. Çünkü kaynaklarda adı geçen eserlerin büyük kısmının, aynı eserin değişik nüshaları ya da bazı bölümleri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mecmualarda da Nidâî'nin eserlerinden alıntılar kaydedilmiştir. Bu metinlerin uzunlukları birbirini tutmaz ve metin parçalarının hangi esere ait olduğunu söylemek de kolay değildir. Nidâî'nin kaynaklarda adı geçen diğer tıbbî eserleri şunlardır:

Dürrü'l-Meknûn,⁶⁰ *İlm-i Tıbdan Kaysûnizâde Risalesi*,⁶¹ *İntihâb-ı Risâle-i Tıb*,⁶² *Kitab-ı Tıb*,⁶³ *Muhtasar*,⁶⁴ *Nasihatnâme*,⁶⁵ *Ravzatü'n-Nisâ*,⁶⁶

⁵³ A. e., s. 23-24.

⁵⁴ *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, s. 155-161.

⁵⁵ Ümran Ay, a. g. e.

⁵⁶ Kitabın konusu değişik yorumlara yol açmıştır: Behçet Kurdoğlu "taun ve vebanın ilacına dair", a. g. e., s. 107; Ayşegül Demirhan Erdemir "eczacılıkla ilgili bazı bilgiler verir," "Hekim Nidâî", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Temmuz 94/ S. 91, 8. Yıl, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 30.

⁵⁷ Meserret Diriöz, a. g. e., s. 52-54.

⁵⁸ Mehmet Doğanay, Yusuf Alay, "Rebiü's-Selâme", *Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi ve Ankara'lı Şair Hekim Nidai Kongresi*, 14 Mart 1990 Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın no. 9, s. 28-29.

⁵⁹ *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, C. 1, s. 174.

⁶⁰ Mensur bir tıp kitabı olan *Dürrü'l-Meknûn* Arapça'dır. 42 bapta çeşitli hastalıklar ve tedavilerinden bahsedilir. Tek nüsha ve Arapça olması bu eserin Nidâî'ye ait olması ihtimalini zayıflatır. (Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi, no.1480) *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü*, C. 1, s. 155.

Risâle-i Latîfe-i Mükeyyifât,⁶⁷ *Risâle fi't-Tıb*,⁶⁸ *Risâle-i Tıb*,⁶⁹ *Terceme-i Nazm-ı Lokman Hekim*,⁷⁰ *el-Tıbbü'n-Nebevî*,⁷¹ *Manzum Baytarnâme*.⁷²

Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây*⁷³ *Hân: Hikâyet-i Boğdan

Nidâi'nin Kırım'da bulunduğu sırada, hocalığını yaptığı Sâhib Gerây'ın han olduğu dönemi⁷⁴ kapsayan “*Târih-i Sâhib Gerây Hân*” isimli

⁶¹ Tıpta “tedâvî bi'l-misl” metodunun kullanılması hakkındadır. Çeşitli ilaçlar ve bitkilerin hangi hastalıklar için ve nasıl kullanılacaklarını açıklar. Mensur bir eser olup 23 varaktır ve tek nüshası mevcuttur. (Ali Emiri, Tıb, nr. 186) Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü, c. 1, s. 161-161.

⁶² Tıp kitaplarının çoğu gibi anasır-ı erbaa ve bunun insan vücudundaki karşılıkları olan hütlardan bahsederek başlayan kitap organ hastalıkları ve bu hastalıkların tedavileri hakkında bilgi verir. Mensur metnin arasına manzumeler serpiştirilmiştir. Dili sadedir. Birisi 9 diğeri 14 varak olan iki nüshası vardır. Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi, c. 1, s. 162.

⁶³ Yetmiş baktan meydana gelen eser, organ hastalıklarının tedavisi, müfret ve mürekkep ilaç terkipleri, madenlerin özellikleri vb. konular hakkındadır. Mensurdur ve 109 varaklık tek nüshası Millî Kütüphanede'dir. (No. A 2873) *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, c. 1, s. 162.

⁶⁴ 16 varaklık tek nüshası bulunan mensur tıbbî bir eserdir. *A. g. e.*, s. 173.

⁶⁵ *Menâfiü'n-Nâs*'ın bir özeti olduğu tahmin edilmektedir. Kitabın girişi manzumdur, sonra mensur olarak sünnet ameliyyesi ile bazı hastalıkların tedavi usullerinden bahsedilir. Hamişlerde pek çok ilaç terkiibi vardır. 5 ile 10 varak arasında değişen üç nüshası bulunmaktadır. *A. g. e.*, s. 173-174.

⁶⁶ Kadın hastalıkları, tedavi usülleri, kadınların özel hâlleri, hamilelik belirtileri, bu dönemde dikkat edilmesi gereken hususlar ile kullanılan ilaçlar hakkında mensur bir eserdir. 30 varaklık tek nüshası mevcuttur. Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi, no. 581, *A. g. e.*, s. 175.

⁶⁷ Keyif verici maddelerden bahseden bir risaledir. 3 varak. Tek nüshası mevcuttur. Bosniak Institute, no. 1086. *A. g. e.*, s. 175.

⁶⁸ Nidâi'ye nisbet edilen 6 varaklık bir tıp risalesidir. (Avkaf al-‘Âmma, Bağdat, n. 619) *A. g. e.*, s. 175.

⁶⁹ Hıfzıssıhha ve bazı hastalıkların tedavisi üzerine mensur bir eserdir. 152 varaklık, tek nüshası mevcuttur. *A. g. e.*, s. 175.

⁷⁰ Nidâi'ye nisbet edilen tıp kitabıdır. Anasır-ı erbaa, adab-ı muâşere, yeme içme kaidelerini anlatan manzum bir eserdir. Tek yapraklık bir nüshası bulunmaktadır. (Millî Kütüphane, nr. A. 4883/4) *A. g. e.*, s. 176.

⁷¹ Hz. Peygamber'in sağlık konusunda söylediği hadislerin derlemesidir. Tek nüshası mevcuttur. (Berlin, Fol. 3036) *A. g. e.*, s. 176.

⁷² Bursalı Mehmed Tahir, *a. g. e.*, s. 239.

⁷³ Geray kelimesi XV. yüzyıl başından 1783'e kadar Kırım'da hüküm süren hânedanın ismidir. Kaynaklarda daha çok “Giray” imlâsı tercih edilmiştir. Bkz. Halil İnalçık, “Giray”, *Emel*, 41 Temmuz – Ağustos 1967, s. 9-16; Halil İnalçık, “Giray”, *TDVİA*, c. 14, s. 76-78. Harekeli olan metnimizde bu kelime –başlık dışında- dokuz defa kullanılmıştır. Bunların tamamında ilk hece “üstün/ fetha” ile hareketlenmiştir (b. 37, 39, 111, 184, 199, 205, 245, 308, 518). Bu sebeple Geray imlâsı tercih edildi. Geray kullanımı için ayrıca bkz. Nicole Kançal-Ferrari, *a. g. e.*, s 11-12.

tarihinden yukarıda bahsedildi. Medine’de Arif Hikmet Bey (1786-1859)⁷⁵ Kitaplığı’ndaki bir kitapta⁷⁶ Nidâî’nin aynı dönemden bahseden üç küçük eserinin bulunduğu bir kitabı daha vardır.

Harekeli nesih hattıyla yazılmış olan kitap toplam 83 yapraktır. İlk yaprağında (1^b) lacivert tezhipli serlevhanın içinde kitabın ilk bölümünün adı, altın varakla kaplı zemine, beyaz mürekkep ile yazılmıştır. Yaprakları aherlidir ve metnin tamamı altın cedvel ile çerçevelemiştir. Söz başları da yine altın mürekkeplidir. Her sayfada 11’er beyit bulunmaktadır. İç kapağında Arif Hikmet Bey’in kütüphane mührü (1266 H./1849-50) ve “min kütübi’ d-devâvîn” notu vardır.

Kitap beş bölümdür ve *Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân* isimli birinci bölüm 1^b-25^b yaprakları arasında olup 527 beyittir. İkinci bölüm, 26^a-46^a yapraklarındaki *În Ahvâl-i Sâhib Gerây Hân*’dır. Bu bölümde Sahib Geray’ın İslam Geray ile mücadelesinden bahsedilir (944 H.). Mesnevi nazım şekliyle, aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır ve 416 beyittir. Metin aralarına Han için kasideler ve bazı gazeller serpiştirilmiştir. Üçüncü bölüm de yine Sahib Geray ile İslâm Geray mücadelesi üzerinedir: *Ahvâl-i Sâhib Gerây Hân ve Vefât-ı İslâm Gerây Sultan*. Adından da anlaşıldığı gibi, bu bölümde Sahib Geray’ın kendisine sürekli sorun çıkaran İslam Geray’ın üzerine tekrar gitmesi ve onu Or Ağzı dışına kaçmaya mecbur etmesi hakkındadır. Han, İslam Geray’ı ele geçiremeyince, Mangitların ileri gelenlerinden Baki Bey ile anlaşır ve İslam Geray’ı öldürtür. Bu metin de mesnevidir ve ikinci bölüm ile aynı vezinde “fâilâtün

⁷⁴ Bu dönem tarihi için bkz. Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı’nın Siyasi Durumu*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973; Özalp Gökbilgin, “Kırım Hanı Sahib Giray Devri ile İlgili Bazı Kaynaklar”, *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sayı 2, Nisan 1971, s. 91-94; Feridun Emecen, “Sâhib Giray” (ö. 958/1551) Kırım hanı (1532-1551), *TDVİA*, C. 35, Ankara, 2008, s. 519-520; Serkan Acar, “St. Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesinde Bulunan Kırım Tarihi ile İlgili Eserlerin Bibliyografyası”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies*, X/2, Kış, 2010, s. 39-49; Alper Başer, “Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfâtı”, *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 6/1, Winter 2011, p. 747-762; Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme – Metin – Tıpkıbasım*, Haz. Alper Başer, Alper Günaydın, İstanbul 2013, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları: 3.

⁷⁵ Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey 12000 ciltlik kütüphanesinin 5000 kadarını Medine-i Münevvere’de Mescid-i Nebevî’nin kible duvarına inşa ettirdiği (1853-1855) kütüphanesine vakfetmiştir. Mustafa L. Bilge, “Arif Hikmet Bey, Şeyhülislam”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 365.

⁷⁶ Kütüphane’nin yeni adı Melik Abdülaziz’dir.

fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Metin aralarına kasideler ve gazeller yerleştirilmiştir, toplam 280 beyittir.

Kitabın diğer iki bölümü; *Mübâлага-i İlâhiyyât* (61^b-71^b/ 220 beyit) ve *Latîfe-i Bengînâme-i Münâsib-i Hâl-i Mâ* (72^b-83^b/ 215 beyit) alegorik hikâyelerdir. Nidâî'nin *Genc-i Esrâr-ı Mânî* isimli eseri gibi tasavvufî hikâyeler anlatılıp daha sonra remizleri açıklanmak suretiyle öğüt vermek amacıyla yazılmıştır.

Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân: Hikâyet-i Boğdan, Kırım hanının Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Boğdan Seferi'ne⁷⁷ katılmasını anlatan bir mesnevidir. Bu bölüm kitabın birinci bölümü olmasına rağmen, tarih bakımından diğer iki bölümden daha sonraki bir seferin hikâyesidir. Aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmıştır. Şair eseri Klâsik Türk Edebiyatı mesnevileri gibi tasnif etmiştir. Mesnevi ilk beyitte Allah'ın zikri ile başlar:

*İlâhî ışkun ile âşinâ kıl
Gönül gözün hemîşe rûşenâ kıl (b. 1)*

Beşinci beyitte Hz. Âdem altıncıda ise Hz. Peygamber anılır:

*Yaratdun çâr unsurdan bir insân
Kodun ismini Âdem kıldun ihsân
Şefî' itdün ana Fahr-i Cihânı
Yemişken dâne-i gendüm-i cinânı (b. 5-6)*

“Sen dört unsurdan bir insan yarattın ve ona ihsân(lar) edip adını Âdem koydun” sözleriyle Nidâî, bu beyitlerde, ilk insan olan Hz. Âdem'in “anâsır-ı erbaâ” adı verilen dört unsur (=hava, ateş, su, toprak)'dan yaratıldığını ve “Âlemlerin Fahri” olan Hz. Peygamberi kendisine şefaatçi yaptığını açıklar. Burada Hz. Âdem'in cennet buğdayının tanesini yemişken cennetten kovulması ve Hz. Muhammed'in hem Hz. Âdem'e hem de bütün insanlara şefaatçi olarak gönderildiğine de telmih vardır. Şair daha sonra kendisinin günahlarından söz ederek “ehl-i îmân” üzere ölmek için dua eder. Şair, bu arada insanın fani dünyada elinde fırsat varken değerlendirip iyi amel etmesi gerektiğini, özellikle gelmiş geçmiş peygamberleri de anarak açıklar. Peygamberlerin hepsi (Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. İsa, Hz. Yahya, Hz. Harun,

⁷⁷ Boğdan Seferi için Kanuni Sultan Süleyman ordu ile birlikte 945 Safer (1538 Temmuz) ayında İstanbul'dan hareket etti. Bu sefere Kırım hanı Sahib Geray da iki yüz bin kişi ile katıldı. Boğdan Beyi kaçınca, diğer beyler yenileceklerini anlayıp kale anahtarlarını teslim ettiler. Yeni voyvodanın seçimi ile sefer bitmiştir. Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 343-343.

Hız. Musa, Hız. İbrahim, Hız. İsmail, Hız. İshak, Hız. Şuayb) göçüp gitmiştir. Zaman Süleyman tahtını rüzgara vermiş; İskender, Dârâ, Dârâb, Kubâd, Cemşîd, Nuşirevân gibi büyük hükümdarları yok etmiştir. Sözü zamanın padişahına getiren Nidâî onun nesebini de açıkça yazar; O Cengiz Han soyundan gelen Mengli Geray Han'ın oğlu Sahib Geray Han'dır:

*Kanı ol heft kişver hânı Çinkiz
Anılır ad-ile sultân-ı Çinkiz*

*Anun nesli idi Mengli Gerây Hân
Vilâyet cism-idi olmuşdı ol cân*

*Değişdi fânî dünyâyı bekâya
Mülâkât oldu anda pür safâya*

*Kodı tahtında bir nâm u nişânı
Adı Sâhib Gerây Hân rûh-ı sâni (b. 36-39)*

Yedi iklimin hanı olan Cengiz nerede? Sadece adı kalmıştır. Mengli Geray Han da onun neslinden. Sanki memleket bedendi de o, onun canı olmuştu. Ama o (da), bu fânî dünyayı bekâya, sonsuzluğa değişti ve orada huzura kavuştu. Yerine de oğlu Sahib Geray Han geçti. Artık onun adı hutbelerde "büyük han" diye okunur, sikkelere de basılır:

*Okunur hutbelerde hân-ı a'zam
Kazıldı sikkesine şâh-ı 'âlem (b. 42)*

Nidâî sonraki beyitlerde Sahib Geray'ın medhine devam eder ve kendisine verdiği nimetleri sayar. Onun sayesinde mal, mülk sahibi olduğundan ve çok sayıda manzumesi bulunduğundan söz eder. Bütün bu şiirlerden, kasidelerden el çektiği bir dönemde, bu fani dünyada vaktini boş geçirmemesini söyleyen bir ses işitir. Bunun üzerine Allah'a münacaatta bulunur ve O'ndan Sahib Geray'ın "Kara Boğdan ile olan kıranı"nı anlatmak için yardımını ister (b. 55). Bu vesile ile hikâyeyi okuyanlar belki şairini de duada anarlar (b. 57). Nidâî bütün anlattıklarını gözüyle gördüğünü, belki binde birinin yanlış olabileceğini açıklar:

*Kamusı gördüğündür bu olanı
Var ise binde bir yokdur yalanı (b. 59)*

Günlerden bir gün, Sahib Geray Han tahtında oturup beyleriyle birlikte meclis kurmuşken, İstanbul'dan gelen bir çavuş Kanuni Sultan Süleyman'ın mektubunu getirir:

*Kapudan geldi bir çavuş-ı hünkâr
Buluşmak ister ammâ bir haber var* (b. 67)

*Okundu hükm-i şâhî oldu izhâr
Bilindi hükm içinde her ne kim var*

*Kelâm-ı Şeh Süleymân ibn-i Osmân
Dimiş iy Deşt-i Kıpçak milkine hân*

*Kara Boğdan diyen mel'ûn u murdâr
O hâyinden hyânet oldu izhâr* (b. 77-79)

Padişah “hükm”ünde Kara Boğdan’a sefere karar verdiğini ve Kırım Han’ının da sefere katılmasını istediğini yazar:

*Kuşanun siz dahı gayret kuşağın
Bu günden eylenüz akın yarağın* (b. 82)

Padişahın hükmü okunduktan sonra Han, elçiye ikramda bulunur ve Kanuni Sultan Süleyman’ı uzun uzun medheder. Nidâî burada Sahib Geray Han için, mecliste okunduğu anlaşılan, on altı beyitlik bir kaside söyler. “Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” veznindeki bu kaside bir bahariyedir. Şair kasidenin on beşinci beytinde Han’ın adını zikreder:

*Nesl-i Çingiz Hândur Sâhib Gerây Hân ad ile
Ol kerîmü’ş-şân var iken dahı kim hân olur* (b. 111)

Sahib Geray Han, kasideyi dinledikten sonra başta sazandeler olmak üzere bütün meclistekilere ihsanlarda bulunduktan sonra onlara sefere gitmeden önce Or Ağzı’nı kuvvetlendirmek istediğini söyler. Çünkü Kırım’a giriş Or Ağzı’ndan mümkündür ve buraya bir kale yapılırsa Han uzaktayken memleketin güvenliği de sağlanmış olur.

Sohbet bitince Han odasına çekilir ve sabaha kadar, gazada muzaffer olması için Allah’a yakarır. Sabah yine divanı toplar ve bütün beyler kullar hazır olurlar. Kâtiplere Padişah’a mektup yazdırılır ve haberci olarak gelen çavuşa verilir. İzin isteyen çavuş İstanbul’a doğru yola çıkar.

Han’ın Ulaklı’da bulunduğu sırada kapıdan biri gelir. Han ile birlikte Bahçesaray’a giderler ve orada bir saray inşaatı başlar:

*Geçüp andan varur Bağcesarây'a
O yirde başladılar bir binâyâ*

*Ne yire varsa ma'mûr eyler anı
Sarây-ı zer yasadur nakş-ı Mânî*

*Binâlar eyledi her yirde âlî
Bulunmaz oldu hergiz cây-ı hâlî*

*Türâba yek nazar kılsa olur zer
Suyı kevser olur hem taşı cevher (b. 146-149)*

Daha sonra Han, Or Ağzı'na da kale yapılmasını isteyince her taraftan üstatlar toplanıp bütün halk biraraya gelir. Herkes bir araba taş ya da ağaç getirir. Sahib Geray, Or Ağzı'na gelip araziyi inceler. Taş işçileri, marangozlar, mimarlar çalışmaya başlar. Han çalışanların emeklerinin haftası geçmeden ödenmesini ister. Böylece yüz bin adam toplanır ve bunların getirdikleri malzemeler ile burada büyük bir hisar yapılır ve şehir ile hisarın arasına iki hendek kazılır. Eski Or'un iki yanı yüksek uçurum hâline getirilir. "Bütün bu çalışmalarını görenler Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman'ın dünyaya tekrar geldiğini zanneder" (b. 183) sözleriyle şair Sahib Geray'ı Hz. Süleyman'a benzetir. Bundan sonra Nidâî uzun uzun dua eder. Kırım'da bu çalışmalar yapılırken bir çavuş Padişah'ın İstanbul'dan ordusuyla birlikte yola çıktığını haber veren hükmü ulaştırır. Han çavuşa hazırlıklarının tamam olduğunu söyler, bahşiş verir ve çavuş tekrar yola düşer. Han yola çıkmaya hazırlanırken iki çavuş daha gelip Padişah'ın Tuna Köprüsü'ne vardığını haber verince, Han askerlerine hazır olmalarını emreder ve 945 yılının Rebiülevvel ayında bir Cuma günü sefere çıkarlar:

*Rebiü'l-evvel idi mâhî sâli
Tokuz yüz kırk beş idi dinle hâlî*

*Çün oldu cum'a gün hân-ı mu'azzam
Yarağ itdi sefer kılmağa ol dem*

*Çözildi sancağ-ı nusret gazâyâ
Sığındı gâzîler Bârî Hudâyâ*

*Çalındı zurna vü tabl u nagâra
Atıldı top tüfek gelmez şumâra (b. 225-228)*

Or Ağzı'na gelince Sahib Geray Han, oğlu Emin Sultan'ı yanına çağırıp nasihat eder. Kendisi uzaktayken Emin Sultan'ın, Or Ağzı'nda kalmasını ve kendisi seferdeyken Kırım'ın güvenliğini sağlamasını ister.

Han ayrıca güvendiği adamlarından Ali Kılıç Beg'i de Orkapı'da oğlunun yanında bırakır. Yola çıkan Han bir akşam Nidâî'yi yanına çağırır ve remil açmasını ister:

*Eyitdi pâdişâh iy Hâce Remmâl
Nic'olur hâlümüz gör eyle bir fâl
Duâlar eyledüm ol şâh önünde
Çıkardum tahta vü remli sonunda
On altı hâneye on altı eşkâl
Döküldi zevc ferd bilindi ef'âl (b. 251-253)*

Remil açan Nidâî, uzun dualardan sonra gördüklerini açıklar. Kara Boğdan seferinin, Allah'ın izniyle zaferle biteceğini fakat su kenarında başlarına bir şey gelebileceğini söyleyerek dikkatli olmalarını tavsiye eder:

*Mübârekdür sefer ammâ be-gâyet
Su yanında görünür bir kasâvet (b. 262)*

Nidâî'nin bu sözlerinin üzerinden çok geçmeden, bir gece beş altı yüz kadar Nogay, karanlıktan da istifade ederek saldırır. Asker çabucak karşılık verir ve kırk elli Nogay'ı tutarlar, gerisi kaçır. Bunlardan birisi bir beyin oğludur. Yakalanan bütün Nogaylar Han'ın karşısına getirilir. Karşılıklı konuşmalardan sonra dördünün ellerinin bileklerinden kesilmesine, diğerlerinin cellâda teslimine karar verilir. Bu hadiseyi herkese ilan etmek için kesilen başlar Or Ağzı'na gönderilir.

Yola devam eden Han ve askerleri, Özi Nehri'ni geçip Aksu'ya varırlar. İki haberciyi Padişah'ın ordusuna, buluşma yerini tespit için gönderirler. Bir kaç gün çok şiddetli susuzluk çektikten sonra Torlu Suyu'na ulaşırlar. Suyu geçmeleri için Akkırman'dan gemiler gelmiştir ve böylece bütün asker karşı tarafa geçer. Osmanlı ordusundan gelen bir haberci, Padişah'ın As Bazarı denilen yerde görüşme isteğini bildirir. Bir iki gün sonra Boğdan'a giren Han ve askerleri haber almak için iki Boğdanlıyı yakalar ve konuştururlar. Böylece Sicav (Secava) önünde iki yüz bin kadar asker toplandığını öğrenirler. Osmanlı ordusu ile buluşacakları yer olan, Eski adı Prut yeni adı As Bazarı'na varırlar fakat daha Sultan gelmemiştir. Gece baskınları tehlikesinden bahseden Mirza ve Beyler Han'dan padişah ile haberleşmesini isterler. Korktukları da başlarına gelir. Yatsı namazından sonra Boğdan Beyi'nin gönderdiği beş on bin kişi saldırır fakat Allah'ın lutfuyla tedbir alırlar ve saldırganlar kaçır. Bu sırada Kanuni ve ordusunun

yakında olduğu haberi gelir. Ertesi gün suyun karşı tarafına Osmanlı Ordusu'nun öncüleri gelip konarlar. Bir gün sonra Padişah da gelir, bütün sahra baştanbaşa askerle dolar. Osmanlı ordusunun da suyun karşı tarafına geçmesinden sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın Tatar askerlerini görmek istediği haberi gelir. Sabah olunca iki ordu karşılıklı yürüyüş yapar ve her iki taraf birbirini seyredip takdir eder. Nidâî bu arada her iki tarafın askerlerini ve silahlarını tasvir eder. Bu arada Osmanlıların üç yüz topu olduğunu da kaydeder. İkinci vakti Kanuni'nin pişkeşi Han'a ulaşır. Bunları Rumeli Paşası olan Husrev Paşa getirir. Han'ın elini öpen paşa, padişahın davetini de iletir. Han askerlere işaret eder, özellikle Özi'nin beyleri olmak üzere atlanırlar ve yürümeye başlarlar. Hüsrev Paşa Han'a refakat eder, önce Rumeli Beyleri gider, onların ardınca da Tatar Beyleri yürür. Kapı halkı ikiye bölünüp otağa ulaşmaları için yol açarlar. Divanhaneye yakın gelince beyler atlarından inerek, Han'ın üzengisini tutarlar. O sırada Ayas, Mahmud ve Lutfi Paşalar karşılamaya çıkıp Sahib Geray'a yol gösterirler. Kanuni Sultan Süleyman yanına gelen Sahib Geray'ı görünce ayağa kalkıp karşılar. Karşılıklı konuşmalardan sonra beyler de el öperler ve çok oyalanmadan otağdan çıkarlar. Pişkeş olarak Han'ın önüne koşum takımları altından güzel bir at çekilir. Karşılaman üç vezir üzengisini tutup ata binmesine yardım eder. Karşılıklı dualardan sonra herkes yerli yerine geçer ve iki ordu Boğdan'a doğru yürüyüşe geçerler. Gece durup savağa hazırlanırlar. Sabah Boğdan Beyi'nin kaçtığı haberini alırlar. Boğdan askeri de beyi olmadığından dağılmıştır. Siçava tarafına önce Tatar askeri yola çıkar. Üç gün sonra da Kanuni Sultan Süleyman gelir. Bu şehrin yakınındaki sahraya konan ordular kaleyi savaşmadan teslim alırlar. Boğdan Beyleri gelip itaat ederler ve bunlara hilatler verilir. Bütün Boğdan Padişah'ın olur ve haraca kesilir.

Padişah bütün bunlardan sonra Han ile buluşmak ister. Bir gün önce kendisine yedi seraser hilat ile bir kese kırmızı altın gönderir. Bunları gören Han çok memnun olur. Ertesi gün gerçekleşen kısa bir görüşmeden sonra Han'a, beylerine dağıtması için, elli hilat verilir. El öpen beylere bunlar paylaştırılır. Sahib Geray ile Kanuni Sultan Süleyman son defa görüşürler, Han gitmek için izin ister. Ertesi gün atlanırlar evlerine dönerler. Nidâî'nin son sözleri duadır:

*Tamâm itdüm duâ birle kitâbı
 Dimedüm zerre denlü âfitâb*

*Hikâyetden murâdum bir duâdur
 Diriğ itmez o kim sâhib-atâdur*

*Nidâyî Hakdan um derdine dermân
 Müyesser ide imân ile Kur'ân*

*Ana lâyük bulunmaz bizde hidmet
 Habîbi hürmetine ide rahmet (b. 524-527)⁷⁸*

Sonuç

Bu çalışmada, çok sayıda eser kaleme almış olan Nidâî'nin eserleri ve hayatı hakkındaki dağınık bilgiler bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Kendi ifadesiyle Kudüslü bir babanın oğlu olarak Ankara'da doğan müellif, yine eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla çok seyahat etmiştir. Kırım, Bağdat, Konya, İstanbul'da belli sürelerde bulunduğu kesindir. Kırım'da Sahib Geray'ın, Konya'da Şehzade Selim'in yakınında bulunması, Bağdat'a şair Fuzuli'yi tedavi etmeye gönderilmesi devlet adamları ile yakın ilişkiler içinde bulunduğunu gösterir. Eserleri arasında önemli sayıda bulunan tıp kitaplarını, Kırım'dan dönüşte yazdığı da anlaşılmaktadır. Manzum ya da mensur kaleme aldığı eserlerindeki akıcı dili ve anlaşılır üslubu çok okunması ve kitaplarının çok sayıda nüshasının bulunmasını açıklar. Bu kadar çok eser telif etmesine rağmen yaşadığı devir kaynaklarında kendisinden bahsedilmemesi de araştırılmaya değer bir noktadır.

Kaysûnîzâde ailesinin tabip üyeleriyle karıştırılması meselesi de ayrıca araştırılmaya değer bir mevzudur. Çünkü hayatı hakkında eserlerinde çeşitli bilgiler veren Nidâî'nin bu konu hakkında sadece tek bir eserinde (*Rebiü's-Selâme*) kayda rastlanması, kaydın ihtiyatla karşılanmasını gerektirir. Bu künyenin, adı geçen eserin hangi nüshalarında bulunduğu, müellifin kendisi tarafından yazılma ihtimalinin olup olmadığı ya da daha sonra bir katip/hattat tarafından eklenebilme ihtimali üzerinde durulmalıdır.

Kırım tarihi bakımından önemli olan *Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân* isimli eseri de, Nidâî'nin aynı dönemi kapsayan diğer kitabı *Târih-i Sâhib Gerây Han* ile karşılaştırıldığında bazı farklılıklar hemen göze çarpar. Metinlerin manzum ve mensur olması dışında bazı olayların yer

⁷⁸ Nidâî'nin *Târih-i Sâhib Geray Han* isimli eserinde de Boğdan Seferi anlatılır. Özalp Gökbilgin, *a. g. e.*, s. 25-31.

değiştirdikleri, verilen bazı bilgilerin de iki metinde farklı olduğu görülmektedir. Adı geçen eserlerin karşılaştırılması ile Sahib Geray Han dönemi ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün görünmektedir.

Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân her ne kadar Boğdan Seferi ile ilgili ise de savaştan çok, önceden yapılan hazırlıklar ile imar faaliyetleri, yolda yaşanan olaylar üzerinde durmaktadır. Savaş hakkında, beylerin kaleleri teslim etmesi ve yeni voyvoda seçimi dışında ayrıntı vermemektedir. Sonuç olarak bu eserin tarihi olaylardan çok, Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki münabesetler, hediyeleşme, haberleşme gibi konularda bilgi verdiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdullah Battal, “Kazan Yurdunda Bulunmuş Tarihi Bir Vesika, Sâhib Gerây Han Yarılığı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, İstanbul 1926, s. 75-101.
- ADIVAR, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Maarif Matbaası, 2. bs., İstanbul 1943.
- ACAR, Serkan, “St. Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesinde Bulunan Kırım Tarihi ile İlgili Eserlerin Bibliyografyası”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies*, X/2, Kış, 2010, s. 39-49.
- Ankaralı Hekim Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî, İnceleme-Metin*, (Haz. Nuran Öztürk), Karahan Kitabevi, Adana 2011.
- ARGUNŞAH, Mustafa- SAĞOL YÜKSEKKAYA Gülden- TABAKLAR, Özcan, *Tarihî Türk Lehçeleri, Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, Kesit, İstanbul 2010.
- Âşık Paşa, *Garib-nâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*, (Haz. Kemal Yavuz), 2 Cilt, Türk Dil Kurumu, İstanbul 2000.
- AY, Ümran, “Bir Deniz Savaşımızın Manzum Hikayesi: Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe” 2. *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, 1,-4 Kasım 2013, Turgut Reis – Bodrum.
- _____, *Nidâî, Dürr-i Manzûm, İnceleme, Karşılaştırmalı Metin*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

- BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.
- BAŞER, Alper, “Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfâtı”, *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 6/1, Winter 2011, p. 747-762.
- BİLGE, Mustafa L., “Arif Hikmet Bey, Şeyhülislam”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 365-366.
- BİLGİN, Azmi, “Abdullah Nidâî ve İki Şiiri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVII, 1994-1997, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997, s. 61-71
- BOSTAN, İdris, “Piyâle Paşa”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 296-297.
- Bursalı Mehmed Tahir, *İdare-i Osmaniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, Kitabhane-i Sûdî, İstanbul 1335.
- _____, *Osmanlı Müellifleri*, III. Cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul 1343.
- DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül, “Hekim Nidâî”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Temmuz 94/ sayı 91, 8. Yıl, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 30-35.
- DİRİÖZ, Meserret, “Şaban Nidâî”, *Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi ve Ankara’lı Şair Hekim Nidâî Kongresi*, 14 Mart 1990 Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın no. 9, s. 42-65.
- DOĞANAY, Mehmet-ALAY, Yusuf, “Rebiü’s-Selâme”, *Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi ve Ankara’lı Şair Hekim Nidâî Kongresi*, 14 Mart 1990 Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın no. 9, s. 28-33.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- EMECEN, Feridun, “Sâhib Giray (ö. 958/1551) Kırım hanı (1532-1551)”, *TDVİA*, C. 35, Ankara, 2008, s. 519-520.
- GİBB, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, Vol. III, London 1904.

- GÖKBİLGİN, Özalp, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.
- _____, *Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551*, Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire, I. bs. Baylan Matbaası, Ankara 1973, Atatürk Üniversitesi Yayınları no. 212, Edebiyat Fakültesi no. 45, Araştırma no. 37.
- _____, "Kırım Hanı Sahib Giray Devri ile İlgili Bazı Kaynaklar", *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 2, Nisan 1971, s. 91-94.
- _____, *Târih-i Sâhip Girây Hân*, 2. Cilt, İstanbul 2000.
- Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme – Metin – Tıpkıbasım*, (Haz. Alper Başer, Alper Günaydın), İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları: 3, İstanbul 2013,
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph Von, *Kırım Hanlığı Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- İNALCIK, Halil, "Giray", *Emel*, 41 Temmuz – Ağustos 1967, s. 9-16.
- _____, "Giray", *TDVİA*, C. 14, s. 76-78.
- _____, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, Özel 135, Mart-Nisan 1983, s. 51-72.
- _____, "Kırım Hanlığı", *TDVİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 450-458.
- İPEKTEN, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1996.
- KANÇAL-FERRARİ, Nicole, *Kırım'dan Kalan Miras, Hansaray*, Klâsik, İstanbul 2005.
- "Kırım", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 447-450.
- KIRIMLI, Hakan, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- _____, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, AKTAŞ, Ünsal, *Kırım Bibliyografyası, Türkiye Cumhuriyeti Dönemi, (1923-1986)*, Ankara t. y.
- KURDOĞLU, Behçet, *Şair Tabipler*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.

- LEVEND, Agâh Sırrı, “Bakû’de Fuzuli’yi Anarken”, *Türk Dili*, Cilt VIII, 1 Mart 1959, sayı 90, s. 293-303.
- _____, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavatnamesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1956.
- _____, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, Giriş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Nidâî, *Târih-i Sâhib Gerây Han*, Bibliotheque Nationale, Department des Manuscrits Supplement Turc 164.
- Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, İnceleme ve Dipnotlarını Yazan ve Yeni Harflerle Sadeleştiren İter Uzel, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, (*History of the Literature of Medical Sciences During the Ottoman Period*), (Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, Veysel Bulut), 4 Cilt, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2008.
- ÖLKER, Perihan, DİREKÇİ, Bekir, “Hekim Mehmed Nidâî’nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâî”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2009, s. 295-305.
- ÖZÇELİK, Sadettin, “Nidâî”, *TDVİA*, C. 33, s. 77-78.
- _____, *Nidâyî Menâfi’ü’n-Nâs*, *Dil Özellikleri- Metin- Söz Dizimi*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, (Yayımlanmamış doktora tezi), Malatya 1990.
- ÖZEL, Ahmet, “Kaysûnîzâde Bedrûddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kûsûnî el-Mısrî (ö. 975/1568)” *TDVİA*, C. 25, s. 105-107.
- ÖZYETKİN, Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Ankara 1996, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 658.
- SARAY, Mehmet, “Altın Orda Hanlığı”, *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 538-540.
- SOYSAL, Abdullah, “Sahib Giray Han” *Emel*, S. 65, Yıl 11, Temmuz Ağustos 1971, s. 13-16.

- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1981.
- ULUÇAM, Müjdat, “Nidaî”, *Osmanlılar*, YKY, İstanbul 1999, s. 365-366.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.
- ÜLKÜSAL, Müstecib, *Kırım Türk-Tatarları, Dünü-Bugünü-Yarını*, Baha Matbaası, İstanbul 1980.
- VÁSÁRY, István, *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler (1185-1365)*, (Çev. Ali Cevat Koyuncu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- YAKUBOVSKIY, A. Y., *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev. Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu, 2. bs., Ankara 2000.

